

TEXTOS EN CATALÀ
SÍNTESIS

A principis dels anys 90 es va realitzar la intervenció arqueològica en el solar de l'antiga caserna del carrer de Sant Pau de Barcelona. En aquest treball, fruit de la revisió que s'està realitzant dels jaciments prehistòrics de Barcelona i de l'estudi del registre arqueològic lliurat, s'analitza l'ocupació del nivell IV datat a l'època neolítica.

Així, en primer lloc, M. Molist *et alii* presenten i analitzen les dades dels vestigis estructurals, situen cronològicament el jaciment a partir de les datacions disponibles i, finalment, contextualitzen el jaciment en el marc dels assentaments del neolític antic a la Mediterrània occidental. D'altra banda, A. Gomez *et alii* han analitzat el conjunt total de ceràmiques tant des del punt de vista tecnològic com morfològic i tipològic, i en destaquen les produccions vinculades al món de les ceràmiques impreses cardials i el registre complet dels horitzons més evolucionats del neolític antic, amb un nombre de vasos o formes completes dels més abundants del país. F. Borrell ha fet el mateix amb el conjunt de restes lítiques tallades que ha analitzat tant des d'una perspectiva de matèria primera, on destaca una explotació important del jaspi, com des de l'òptica tecnològica i morfològica. L'important nombre de restes recuperades i l'exhaustivitat de l'anàlisi fan d'aquest conjunt d'eines un dels més documentats de Catalunya.

Complementàriament, J. F. Gibaja realitza l'anàlisi funcional d'una mostra de les restes lítiques procedents de l'hàbitat que completa les informacions disponibles fins ara limitades als materials de les sepultures. Les eines vinculades als processos de treball, de mòlta i de talla, són també analitzades per M. Bofill *et alii*, tant des de la determinació de la matèria primera com pel que fa a la caracterització morfològica, tot aproximant-ne les funcionalitats, que semblen essencialment vinculades a la preparació i el processament dels aliments. L'anàlisi antracològica de C. Mensua i R. Piqué aporta, d'una banda, dades sobre el medi on hi hauria un predomini de les rouredes però amb un inici de desenvolupament de la màquia i, d'altra banda, es constata que són aquestes espècies vinculades a la rouredes, probablement pròximes a l'assenta-

ment, les més explotades pel grup com a combustible. En aquest aspecte cal destacar l'absència d'espècies de ribera. Pel que fa a l'agricultura, analitzada per R. Buxó i D. Canal, les restes de llavors recuperades indiquen, des de la fase més arcaica, el cultiu de cereals i lleguminoses d'unes característiques semblants a les recuperades a l'àrea central de la costa catalana. Les restes vinculades a les activitats econòmiques com la ramaderia i la cacera, estudiades a través de l'anàlisi arqueozoològica de L. Colomines *et alii*, han determinat l'existència d'una ramaderia principalment d'ovicàprids, bòvids i súids, i que puntualment es completava la cacera amb la pesca. L'anàlisi malacològica d'A. Estrada i J. Nadal permet de discutir sobre l'aportació i la importància de les cloïsses, recollides en els àmbits costers propers, en l'alimentació del grup. L'estudi del món funerari dut a terme per Ph. Chambon aporta, per primera vegada, una aproximació als gestos funeraris practicats en la necròpolis de 26 sepultures. Així, en un examen rigorós, s'observa la seva excepcionalitat tant per la inexistència d'altres jaciments contemporanis com perquè documenta una gran variabilitat en les característiques de les sepultures (diversitat de gestos, aixovars, etc.). Tot i que per cronologia i territori, haurien de constituir els precedents de les pràctiques del neolític mitjà català, la seva diversitat ho fa difícil. Per acabar, F. Esteban *et alii*, fan un estudi complet de les restes antropològiques, de les quals estudien detalladament la biometria, la dentició, la microestriació i la recuperació de l'ADN antic, a fi de conèixer i caracteritzar la població agromadadora de la regió costera de Catalunya.

Cristina Belmonte Santisteban

L'excavació realitzada al solar del carrer d'Avinyó durant l'any 2005, ha aportat dades noves que ens permeten de complementar i augmentar el coneixement de la *Barcino* extramurs des del segle I dC fins a inicis del segle IV dC.

L'ocupació d'aquesta part del *suburbium* va ser molt important, gairebé des del moment de la fundació de la ciutat.

En aquest moment s'evidencia una gran activitat i dinamisme a la zona, on s'ha documentat entre altres elements, una fossa per a l'extracció d'argiles, aprofitada posteriorment com a abocador i un tram del vall defensiu de la muralla augustal. La fossa, per la gran quantitat de materials recuperats en el seu reblliment, és important per conèixer tant la vida quotidiana com el comerç de *Barcino* en els seus primers moments d'activitat. D'altra banda, el tram de vall localitzat complementa la informació que es tenia sobre aquest sistema defensiu amb dues dades importants. En primer lloc la seva ubicació en un punt de la ciutat desconegut fins al moment, i en segon lloc la documentació d'una nova tipologia pel que fa a la morfologia, la de doble fossat.

A partir de la primera meitat del segle I dC el vall intern i l'abocador desapareixen completament del paisatge extramurs de *Barcino*. En aquest mateix indret s'hi estableix una nova ocupació de la qual hem documentat tant estructures d'habitació com de producció i emmagatzematge. Aquesta segona fase s'inicia a partir de la segona meitat del segle II dC, moment en què la ciutat continua mostrant un fort creixement i un gran dinamisme, que s'aniran diluint progressivament fins que aquesta part del *suburbium* queda deshabitada a inicis del segle IV dC.

Al llarg de l'article es presenta tot un conjunt de materials ceràmics de procedència local recuperats en el decurs de la intervenció arqueològica portada a terme al Mercat de Santa Caterina. Aquest solar, ocupat pel convent del mateix nom i amb una cronologia d'implantació iniciada a mitjan segle XIII, permet aportar dades força interessants sobre uns materials poc coneguts fins fa poc temps. El conjunt de materials, conservats de forma molt fragmentària, està format per un ventall de tipus ceràmics on es representen les formes de ceràmiques comunes oxidades i reduïdes, com també ceràmica comuna vidriada. Una tipologia molt característica d'aquest moment són les peces de pisa arcaica. Aquestes peces formades bàsicament per servidores, escudelles i gerres o pitxers, presenten un acabat estannífer molt pobre, gairebé una engalba en algunes ocasions, amb decoracions en verd o manganès, no es documenten exemples combinats. La decoració se situa a l'exterior de les peces tancades i a l'interior de les obertes amb un programa format per motius geomètrics, vegetals esquemàtics i zoomorfs.

L'excavació realitzada a finals de l'any 2006 al portal de Sant Daniel de Barcelona i la seva àrea circumdant va permetre constatar, d'una banda, el seu alt grau de conservació i, de l'altra, la seva evolució morfològica al llarg del temps. Així mateix, l'excavació també va oferir una visió arqueològica dels últims episodis que varen tenir lloc a l'indret en el marc de la Guerra de Successió. La intervenció ha permès dividir l'evolució de la zona en set grans fases:

1. Muralla medieval, portal i pont de Sant Daniel.
2. Edifici adossat a la muralla medieval per la seva cara interna.
3. Terraplè amb el qual es va reforçar l'estructura defensiva a principis del segle XVII.
4. Construcció del baluard de Santa Clara.
5. Elements relacionats amb els moments finals de la Guerra de Successió.
6. Construcció de la Ciutadella.
7. Enderrocament de la Ciutadella per tal de construir-hi el parc homònim. Aquest enderrocament també va afectar les estructures d'origen medieval que havien quedat englobades dins d'un dels baluards de la fortificació.

L'evolució d'aquesta zona des del segle XIV l'hem d'entendre com la resposta a la necessitat d'adaptació de les estructures defensives de la ciutat a les noves tècniques d'atac sorgides al voltant de l'aparició i perfeccionament de l'artilleria de pólvora. Posem especial èmfasi, per l'excel·lència que suposa la seva conservació, en els elements que hem pogut relacionar amb els moments finals de la Guerra de Successió: estructures defensives i barricades, com també abundant material bèl·lic, representat especialment per bales de canó i de fusell. Aquests elements, com també els diversos impactes de bala de canó que vam poder documentar al parament de la muralla, posen de manifest la intensitat dels combats que varen tenir com a escenari aquest indret.

Gràcies a l'excavació s'ha constatat que l'evolució històrica de l'indret, amb l'edificació de la Ciutadella a principis del segle XVIII i, a la darrerria del segle XIX, l'enderrocament de la fortalesa i la construcció del parc homònim, va fer possible un alt grau de conservació de

les restes subjacents. Així doncs, paradoxalment, la construcció de la fortalesa borbònica també va preservar, la zona del portal de Sant Daniel, en quedar aquesta àrea englobada dins del farciment d'un dels grans baluards de la fortificació.

Finalment, és de destacar la localització de diverses barrinades emprades per fer volar amb explosius part de les estructures d'origen medieval. Aquestes barrinades les hem de relacionar amb l'enderroc de la Ciutadella borbònica a partir de 1868.

L'enderrocament de la fortalesa, doncs, va malmetre també les estructures d'origen medieval. Aquest fet, que creiem que no va passar inadvertit pels contemporanis, l'hem d'entendre simplement com la resposta a la necessitat de terraplenar el terreny per a la construcció del parc, en un moment en el qual la sensibilitat envers les construccions medievals era patrimoni només de poques persones. Cal recordar, en aquest sentit, que gran part de la muralla medieval barcelonina va ser enderrocada a partir de 1854.

LES PIPES DE CAOLÍ DEL SEGLE XVII TROBADES AL JACIMENT DE L'ANTIC MERCAT DEL BORN A BARCELONA: IMPORTACIONS ANGLESES I HOLANDESES

Julia Beltran de Heredia
Núria Miró i Alaix

ANALÍTQUES REALITZADES ALS RESIDUS TROBATS A L'INTERIOR DE PIPES DEL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DEL MERCAT DEL BORN

Joan Enrich
Montse Gómez
Vanessa Ferrera

Joaquim Font
Ana Bermejo

L'hàbit de fumar es popularitzà arran del contacte amb Amèrica, i la pipa va quedar vinculada al tabac al segle XVI, encara que la seva existència es coneix des de la prehistòria. A Anglaterra la moda de fumar fou introduïda per la reina Elisabet I i les pipes de caolí començaren a fabricar-se cap a 1575 a Broseley. A Holanda, la gran indústria de fàbriques de pipes d'argila la iniciaren cap a 1608 anglesos emigrats víctimes de les persecucions religioses promogudes per Jaume I contra el consum de tabac, que estigué sempre vinculat al joc i a la beguda.

La pintura és una font d'informació important i un bon complement de les dades documentals i materials, que ofereix múltiples possibilitats. A més, aporta una data *post quem* per als objectes representats i dades sobre el context sociocultural. A la pintura espanyola del segle XVIII hi té una forta presència el tema religiós i les escenes costumistes no hi són gaire freqüents. Ben al contrari, a la pintura holandesa del segle XVII –com també a l'anglesa– el tema del fumador de pipa és molt habitual. Una anàlisi acurada de les diverses escenes ha aportat algunes interessants informacions.

Al jaciment del Born s'hi han trobat una gran quantitat de pipes de caolí fabricades en tallers holandesos i anglesos, que han estat classificades segons les tipologies establertes per A. Oswald (1975), per a les pipes angleses, i per H. Duco (1976), per a les de procedència holandesa, que són les més abundants. Sembla que les pipes holandeses s'estengueren per tot Europa durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648). Les marques consistien normalment en motius figurats, lletres o xifres; però en el cas de les pipes del Born s'ha documentat únicament motius figurats i lletres. Generalment, la marca se situa al taló, si bé hi ha exemplars que la tenen a la cassoleta. La presència de la marca ha permès la identificació de tallers concrets; encara que, malgrat tot, amb la marca del taller no n'hi ha prou, a vegades, per tal de datar la pipa, o, si més no, pot generar certs dubtes. D'una banda, el segell passava de generació en generació, i de l'altra, les marques podien vendre's com si fossin patents i, a vegades, una mateixa marca podia

haver estat usada per més d'un fabricant.

El context arqueològic de les pipes del Born és bastant precís i comprèn un període molt curt de temps; majoritàriament poden situar-se entre finals del segle XVI-1714/16. La gran quantitat de pipes –gairebé 5.500 fragments– trobada al jaciment està en relació amb els contextos arqueològics documentats. D'una banda, un hostel, l'Hostal de l'Alba, propietat de la família Duran, uns adroguers relacionats amb el consum de tabac; i de l'altra, al mateix sector s'hi ha localitzat un espai per al joc, en el qual es practicaven el joc de l'argolla i el de la pilota, com també jocs de taula, daus i cartes, entre d'altres. Ja hem exposat la relació que hi havia entre tabac, joc, tavernes i alcohol, una relació que, en aquest cas, ha quedat confirmada per l'arqueologia.

El jaciment del mercat del Born és molt extens i està situat a l'antic barri de la Ribera de Barcelona, que va ser destruït a partir de l'any 1716. En aquest jaciment s'hi han trobat diversos materials, entre els quals hi ha pipes de fumar fetes de caolí i de ceràmica. En aquella època era habitual el consum de diverses drogues d'origen vegetal, com poden ser el cascall (*Papaver somniferum*), el cànem (*Cannabis sativa*), les solanàcies com la belladona (*Atropa belladonna*), jusquiam (*Hyoscyamus buger*), mandràgora (*Mandragora officinarum*), l'estrimoni (*Datura stramonium*) i alguns fongs com l'*Amanita muscaria*. De totes aquestes drogues, dues en particular, el cànem i la belladona, eren fumades barrejades conjuntament amb el tabac. Les tècniques utilitzades es van triar després d'haver fet una exhaustiva recerca bibliogràfica. Es va optar per l'estudi de fitòlits perquè s'havien trobat tricomes típics del cànem en les restes carbonitzades de l'interior de pipes d'època medieval trobades al castell de Cornellà (Juan-Tresserras, 2000: 296). Però, en el nostre cas no vam tenir èxit ja que les restes estaven massa carbonitzades. Tant la nicotina com el THC i l'atropina, en ser cremats es degraden en un percentatge molt alt (Van der Merwe, 1975: 77-80). Per exemple, la nicotina durant la combustió es destrueix en un 35%, un altre 35% va a parar al fum ambiental, el 22% és inhalat i només en queda un 8% en les restes carbonitzades. A més a més, les restes que queden es degraden amb el temps. Les tècniques analítiques per detectar aquests tipus de components a molt baixa concentració són la cromatografia de gasos amb detector de FID (Zuo, Zhang, 2004: 36-38) i la cromatografia de gasos amb espectrofotometria de masses (GCMS) (Balanova, Wie, Krämer, 1995: 68-75; Guerra, 2006: 53-61; Rafferty, 2002: 897-907), raó per la qual es van fer els estudis de diferents residus de les pipes mitjançant aquestes tècniques. Tot i els nostres esforços no s'ha aconseguit de detectar aquestes drogues.

Abans de la segona meitat del segle XVII, el tabac no estava gaire present a la vida quotidiana catalana. Cap a 1670, però, la situació començà a canviar ràpidament. En el període que va de 1670 a 1712, la quantitat mitjana de tabac que es podia trobar a les adrogueries de la ciutat comtal es va multiplicar per una xifra superior a onze respecte de la situació anterior, analitzada entre els anys 1641 i 1658. Al mateix temps, durant les últimes dècades del segle XVII es produí un augment del nombre de variants de tabac posats a la venda en els esmentats establiments. La llista resulta senzillament impressionant, de la mateixa manera que ho és la diversitat dels llocs de procedència.

L'increment ràpid del consum de tabac, amb una accelerada integració en la vida quotidiana catalana, tenia a veure, lògicament, amb l'interès dels mercaders del país per crear un mercat sòlid a Catalunya. Les fortes relacions comercials (i personals) establertes en aquest període amb Holanda, un espai essencial en el comerç del tabac, devien jugar-hi un rol important.

L'existència, entre l'elevada quantitat de variants de tabac, de tipus econòmicament assequibles a gairebé tothom afavoria l'accés quotidià al producte per part de gent de condició modesta.

Per tal d'afavorir les condicions del mercat calia, però, assegurar el subministrament dels diversos tipus de tabac. Era essencial assegurar el subministrament d'un producte que havia esdevingut essencial.

Allò que més visiblement reflecteix l'èxit del tabac en el període és l'especialització de parts de l'espai de les adrogueries dedicades a vendre, exposar i guardar aquest producte. Aquests establiments es dotaren, en efecte, d'àmbits, d'armaris i de recipients exclusivament dedicats a l'exposició, l'emmagatzematge i la venda del tabac. En paral·lel, algunes de les adrogueries barcelonines passaren a dir-se botigues de tabac, deixant ben patent l'augment rellevant del pes d'aquest producte.

Al costat del tabac i de forma complementària, les pipes, fabricades al país però, sobretot, importades massivament des d'Holanda i Anglaterra, esdevingueren una part imprescindible de la vida quotidiana. A les adrogueries n'hi havia

per milers i al jaciment del Born, on destaca l'establiment dels Duran, se n'han trobat moltes.

Si la incidència creixent del tabac en els costums es fa evident a les adrogueries, la importància econòmica del producte s'aprecia, potser millor que de cap altra manera, en la lluita per controlar l'estanc de la manufactura i del comerç d'aquest producte, i en la persecució dels fraus que la seva implantació va originar. En paral·lel a aquesta batalla pel monopoli, molts mercaders i comerciants destacats, incloent-hi adroguers i antics adroguers, intentaren, per tots els mitjans al seu abast, obtenir beneficis de la importació, el cultiu, l'elaboració i la venda de tabac. No en va, a l'inici del segle XVIII, aquest producte havia esdevingut absolutament clau a la vida quotidiana i a l'economia de Catalunya.

